

2. Základní charakteristika území, sídelní a správní struktura

2. 1. Charakteristika území

Ústecký kraj leží na severozápadě České republiky. Severozápadní hranice kraje je zároveň i státní hranicí se Spolkovou republikou Německo, a to se spolkovou zemí Sasko. Na severovýchodě sousedí Ústecký kraj s Libereckým krajem, na západě s Karlovarským a z malé části i s krajem Plzeňským a na jihovýchodě se Středočeským krajem.

Povrch kraje je z geografického hlediska velmi rozdílný, příroda je rozmanitá a pestrá. Podél hranic s Německem je oblast uzavřena pásmem Krušných hor, Labskými pískovci a Lužickými horami. Krušné hory jsou velmi starým pohořím, jsou tvořeny převážně hlubinnými vyvřelinami nebo prvohorními krystalickými břidlicemi. Na jihovýchodě kraje se rozprostírají roviny pocházející z druhohor, tzv. Česká křídová tabule, ze kterých vystupuje historicky nejznámější hora Čech, Říp a České středohoří se svým nejvyšším vrcholem Milešovkou. České Středohoří vzniklo sopečnou činností v období třetihor a má neopakovatelný krajinný ráz, s množstvím kontrastů a malebných zákoutí. Nejvýše položené místo na území kraje leží na úbočí nejvyšší hory Krušných hor, Klínovce, jehož vrchol se nachází již na území kraje Karlovarského. Jestliže pomíneme dna povrchových dolů, je nejnižší položeným bodem hladina řeky Labe u Hřenska (115 m. n. m.), což je zároveň nejnižší položené místo v ČR. Největším vodním tokem na území kraje je řeka Labe, zleva se vlévá druhý největší levostranný labský přítok Ohře a řeka Bílina. Z pravé strany se do Labe vlévá na území kraje Ploučnice, posledním pravostranným přítokem na našem území je řeka Kamenice. V kraji jsou rovněž prameny minerálních a termálních vod. Největší vodní plochou je Nechranická nádrž, vybudovaná na řece Ohři v západní části kraje. Další vodní nádrže vznikají rekultivací vytěžených povrchových dolů především v okolí Teplic a Ústí nad Labem.

Rozloha kraje je 5 335 km², což představuje 6,8 % rozlohy České republiky. Velikostí území se kraj v celorepublikovém srovnání řadí na sedmé místo. Zemědělská půda zaujímá více než 50 % území kraje, lesy se rozkládají na 30 % a vodní plochy na 2 % území.

Podnebí kraje je poměrně teplé, zejména v jižní a východní části s nízkými nadmořskými výškami. V okrese Litoměřice se vyskytuje v dlouhodobém průměru nejteplejší místo v Čechách, kde průměrná roční teplota přesahuje 8 °C. V hornaté severní části Děčína a na hřebenech Krušných hor jsou průměrné roční teploty výrazně nižší, kolem 5 °C. Srážkové poměry jsou ovlivňovány značnými výškovými rozdíly na malé ploše. Horní partie Krušných hor zachycují od severozápadu náporů vlhkého oceánského proudění a patří k nejdeštivějším oblastem republiky. Roční průměrné srážkové úhrny se pohybují mezi 900 - 1 000 mm. Naopak nejsušší oblastí nejen kraje, ale i celých Čech je Žatecko a oblast pod Krušnými horami, kde v důsledku srážkového stínu roční průměry vodních srážek nedosahují ani 500 mm. Také délka a intenzita slunečního svitu je v jednotlivých částech kraje značně rozdílná. V pánevní oblasti snižují intenzitu slunečního svitu průmyslové exhaláty a časté mlhy. Na Milešovce v nadmořské výšce 837 m je trvání slunečního svitu v průměru přes 1 700 hodin ročně, naproti tomu v Doksanech, v nadmořské výšce 158 m je to méně než 1 500 hodin ročně.

Na území kraje se rozkládá národní park České Švýcarsko o rozloze 7 900 ha, který byl zřízen v roce 2000, chráněné krajinné oblasti České Středohoří, Labské pískovce, část Kokořínska a Lužických hor. V kraji můžeme najít 140 maloplošných chráněných území, která zaujímají plochu 3 102 ha.

Vzhledem k bohaté historii osídlení má Ústecký kraj velké množství historických památek. Z nejznámějších lze připomenout např. románskou rotundu na Řípu, gotický kostel v Mostě, barokní zámek v Duchcově, kláštery v Oseku a Doksanech a zámky Ploskovice a Libochovice. Litoměřice, Úštěk a Terežín byly vyhlášeny městskými památkovými rezervacemi a Roudnice nad Labem má památkově chráněné městské jádro. Několik vsí na Litoměřicku bylo vybráno za vesnické památkové rezervace. V oblastní galerii v Litoměřicích jsou mimořádně hodnotné sbírky obrazů. V průběhu celého roku jsou pořádány na výstavišti v Litoměřicích různé typy akcí. Nejznámější z nich je prodejní výstava Zahradě Čech zaměřená na pěstitelství ovoce a zeleniny, veletrh bytového a stavebního zboží Můj dům, můj hrad atd. Z přírodních krás jsou nejznámější národní park České Švýcarsko s Pravčickou bránou, půvabná labská cesta s Portou Bohemicou, skalní útvary Tiských stěn a Českého Švýcarska a mnoho dalších. I sportovně založeným návštěvníkům má Ústecký kraj co nabídnout. Je to moderní dostihové závodiště, autodrom a golfové hřiště, vše v městě Most. Krajem prochází také několik cyklostezek, z nichž jedna má v budoucnu spojit Prahu s Drážďany. Krušné, ale i Lužické hory nabízejí skvělé podmínky pro lyžování.

2. 2. Sídlní struktura

Rozmístění obyvatelstva na určitém území je výsledkem mnohostranných, dlouhodobě probíhajících procesů, ovlivněných přírodními, ekonomickými i společenskými podmínkami.

Také **sídlní struktura** Ústeckého kraje se vyvíjela v závislosti na specifických znacích této oblasti, k nimž patřila zejména těžba nerostných surovin s navazujícím rozvojem především těžkého průmyslu a dopravy a dále značné přesuny obyvatelstva - před začátkem 2. světové války, poválečně po roce 1945 a následné dosidlování kraje z ostatních oblastí celé republiky.

Tab. 2.2.1 Základní ukazatele sídlní struktury k 31. 12. 2004

	Rozloha (km ²)	Obyva- telstvo	Počet			Hustota obyvatel na 1 km ²	Podíl obyvatel žijících (%)	
			obcí	z toho měst	částí obcí		ve městech nad 10 000 obyvatel	v ostatních městech
Ústecký kraj	5 335	822 133	354	46	1 140	154,1	64,4	15,0
Děčín	909	133 778	52	12	192	147,2	58,9	25,8
Chomutov	935	125 104	44	5	173	133,8	83,7	2,6
Litoměřice	1 032	115 252	105	10	265	111,7	32,5	29,5
Louny	1 118	85 958	70	4	219	76,9	44,8	13,0
Most	467	116 685	26	4	75	249,8	81,3	7,4
Teplice	469	127 627	34	8	114	272,0	63,3	20,7
Ústí n. L.	404	117 729	23	3	102	291,1	79,7	4,5

Ústecký kraj se skládá z 354 obcí, z nichž 46 má statut města. Nejmenší obcí kraje dle počtu obyvatel jsou Staňkovice v okrese Litoměřice, nejvíce obyvatel žije naopak v krajském městě Ústí nad Labem. Dle rozlohy jsou nejmenší obcí kraje Michalovice, opět v okrese Litoměřice, a obcí, která se rozkládá na největší ploše, je město Děčín. Na jednu obec kraje připadá v průměru 15,1 km² a 2 322 osob.

Od roku 2000 do roku 2004 **na území kraje neproběhla žádná změna** v souboru obcí, ani žádná obec nezískala statut města. Ve sledovaném období ale vznikaly i zanikaly části obcí, a to s platností od 1. 1. 2001 vznikly dvě nové části obce v Litvínově – Růžodol a Dolní Litvínov, s platností od 1. 1. 2002 v obci Radonice v okrese Chomutov vznikla nová část Sedlec u Radonic, od 1. 4. 2004 se v témže okrese v obci Domašín vydělila část Nová Víska, od 1. 1. 2003 ve městě Děčíně vznikla nová část Děčín XXIX – Hoštice nad Labem. 26. 5. 2004 došlo ve městě Most k zániku dvou částí obce, a to Kopist a Třebušic a hned následující den tři části vznikly, Rudolice, Souš a Starý Most.

Při porovnání **podílu městského obyvatelstva** v roce 2000 a 2004 je vhodnější použít porovnání roku 2004 se stavem obyvatelstva ve městech k datu sčítání lidu, domů a bytů, které se konalo 1. 3. 2001, protože na základě cenzu byla data o obyvatelstvu zpětně bilancována k 1. 1. 2001, ale pouze pro vyšší územní celky a ne pro jednotlivé obce. V roce 2004 žilo ve městech Ústeckého kraje 79,3 % obyvatelstva, proti stavu k 1. 3. 2001 se tento podíl snížil o více než polovinu procentního bodu. Ve sledovaném období se snížil podíl městského obyvatelstva také ve všech okresech kraje, nejvíce v okrese Ústí nad Labem a Litoměřice. Tendence snižování podílu městského obyvatelstva se také projevila v České republice jako celku, i když v menší míře.

Na rozdíl od České republiky se ve sledovaném období v Ústeckém kraji zvětšila **průměrná velikost obce**, která udává průměrný počet obyvatel žijících v jedné obci. Tento ukazatel je v Ústeckém kraji přímo závislý na přírůstku obyvatel, protože v tomto období žádná nová obec nevznikla ani nezankla, a proto je také mezi okresy kraje značná variabilita. Průměrný počet obyvatel v jednotlivých částech obcí se v kraji snížil, nejvýrazněji v okrese Most, což bylo především způsobeno vznikem nových částí obcí. Pouze v okrese Teplice a Litoměřice došlo ke zvýšení průměrného počtu obyvatel v částech obcí při jejich stálém počtu.

Celková výměra území Ústeckého kraje zaujímá téměř 7 % celkové rozlohy České republiky. Z okresů je **rozlohou největší** okres Louny, který zabírá více než pětinu rozlohy kraje, naopak **nejmenším okresem** je Ústí nad Labem, který se podílí na celkové rozloze kraje pouze necelými osmi procenty. Více než 16 % obyvatelstva kraje žije v okrese Děčín, naopak pouze každý desátý obyvatel kraje žije v okrese Louny. Díky této variabilitě rozlohy a počtu obyvatel je v jednotlivých okresech také značně rozdílná hustota obyvatelstva. Celkově v kraji najdeme v roce 2004 v průměru na jednom km² 154 obyvatel, ale v okrese s největší hustotou, v Ústí nad Labem, je na jednom km² průměru téměř čtyřikrát více obyvatel než v okrese s nejmenší hustotou obyvatelstva, v Lounech. V porovnání s hustotou obyvatelstva v České republice jako celku v Ústeckém kraji nacházíme v průměru téměř o 25 osob na jednom km² více. V 54 obcích Ústeckého kraje je zalidnění na 1 km² vyšší než průměrné a v těchto obcích žije 76,5 % obyvatel kraje.

Mezi největší **centra kraje** z pohledu počtu obyvatel patří krajské město Ústí nad Labem a většina bývalých okresních měst, především těch, kde byla nebo je vysoká koncentrace průmyslové výroby, Most, Děčín, Teplice a Chomutov. Pouze těchto pět sídel přesahuje hranici 50 000 obyvatel, ale v roce 2004 v těchto městech žilo téměř 40 % obyvatel kraje.

Srovnáme-li změny ve struktuře **osídlení kraje podle velikostních skupin** mezi roky 2001 a 2004, došlo v kraji především k přesunu několika obcí z nejmenší velikostní skupiny, do 199 obyvatel, do skupiny vyšší. Tímto se také snížil podíl obyvatel v nejmenších obcích a naopak se zvýšil podíl obyvatel skupiny druhých nejmenších obcí. Obecně došlo v kraji k nárůstu podílů obyvatel ve skupinách obcí do 5 000 obyvatel a naopak došlo k poklesu podílů obyvatel ve skupinách obcí s 5 000 a více obyvateli. Nejvyšší úbytek (v procentních bodech) byl zaznamenán ve velikostní skupině 5 000 až 9 999 obyvatel, což bylo způsobeno poklesem počtu obyvatel ve městě Oseku a jeho přechodem do nižší skupiny, a ve skupině pěti největších měst.

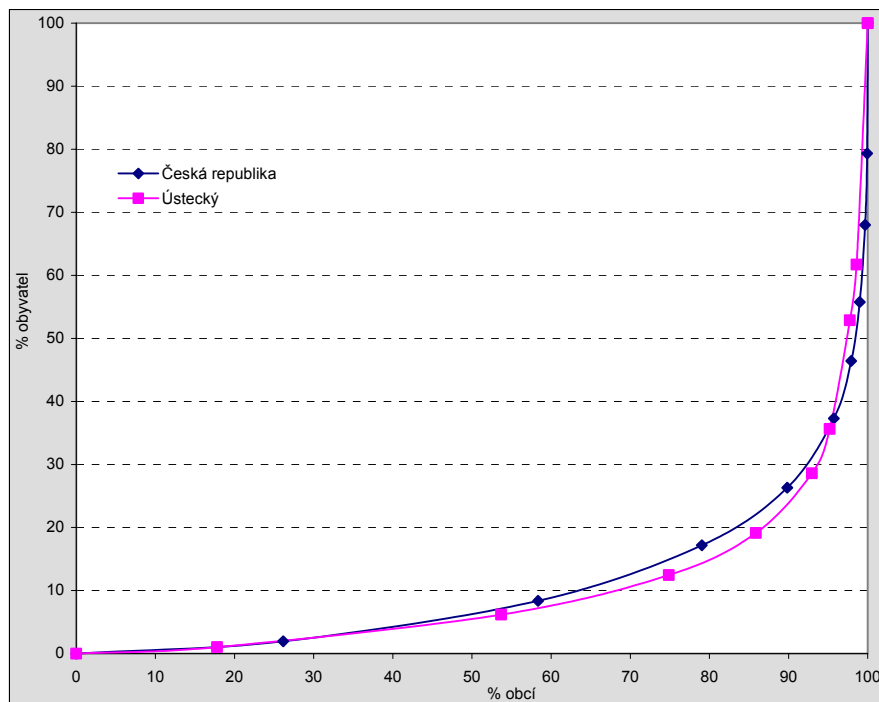
Tab. 2.2.2 Sídelní struktura podle velikostních skupin obcí k 31. 12. 2004

	Obce s počtem obyvatel							
	do 299		300 - 999		1 000 - 4 999		5 000 a více	
	počet obcí	počet obyvatel	počet obcí	počet obyvatel	počet obcí	počet obyvatel	počet obcí	počet obyvatel
Ústecký kraj	113	20 630	152	81 809	64	132 823	25	586 871
Děčín	12	2 448	23	12 023	11	23 975	6	95 332
Chomutov	20	3 573	13	6 709	7	10 053	4	104 769
Litoměřice	39	7 228	46	23 056	16	29 123	4	55 845
Louny	21	3 576	37	19 508	9	18 136	3	44 738
Most	10	1 640	8	3 765	6	16 438	2	94 842
Teplice	7	1 429	14	10 270	8	18 442	5	97 486
Ústí n. L.	4	736	11	6 478	7	16 656	1	93 859

Vývoj osídlení lze také hodnotit pomocí tempa změn tzv. **základní urbanizace**, to je podílu obyvatel žijících v obcích s méně než 5 000 obyvateli, a **střední urbanizace**, kterou vyjadřuje podíl obyvatel žijících ve městech s více než 20 000 a méně než 100 000 obyvateli. V obcích Ústeckého kraje s méně než 5 000 obyvateli narostl v roce 2004 v porovnání s rokem 2001 podíl obyvatel o více než 1 %. V České republice jako celku je ve sledovaných letech patrný také nárůst základní urbanizace, ale výrazně nižší než v kraji. V obcích s více než 20 000 obyvateli poklesl v Ústeckém kraji podíl žijícího obyvatelstva v roce 2004 proti roku 2001 o více než půl procentního bodu. Toto snížení je srovnatelné s vývojem v České republice jako celku, i když procento střední urbanizace je celkově v republice nižší než v kraji, protože v Ústeckém kraji žádné město nedosahuje počtu 100 000 obyvatel. Naopak procento základní urbanizace je v kraji výrazně nižší než v republice jako celku.

Prostorovou variabilitu osídlení lze také popsat **charakteristikami koncentrace obyvatelstva**. Obecnou informaci a možnost srovnání v prostoru (i čase) poskytuje např. podíl obyvatelstva připadající na určitý podíl obcí. Větší koncentrace bude tam, kde je větší podíl obyvatelstva soustředěn v menším podílu obcí, maximální koncentrace je pak tam, kde je všechno obyvatelstvo soustředěno v jediné obci. Následující grafická znázornění uvádí jako příklady koncentrační křivky osídlení Ústeckého kraje a České republiky a všech okresů kraje.

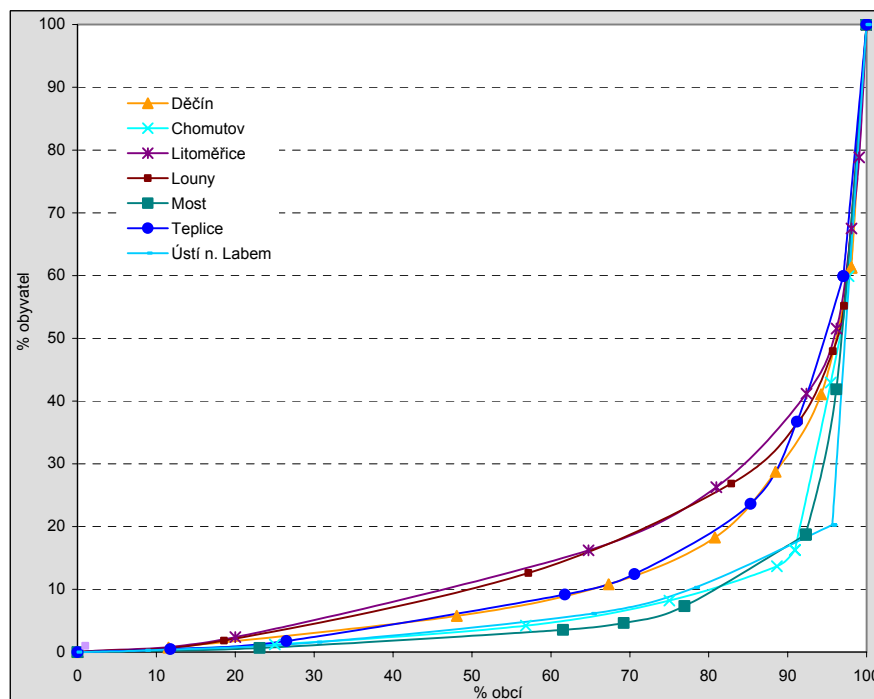
Křivky koncentrace osídlení Ústeckého kraje a ČR

Z prvního obrázku je patrné, že v České republice jako celku je osídlení rozptýlenější a rovnoměrnější než v Ústeckém kraji, kde je dle druhého znázornění dobře patrná značná rozdílnost typu osídlení mezi jednotlivými okresy. V kraji lze rozeznat **tři odlišné typy osídlení**. Nejrovnoměrnější osídlení je v okresech Litoměřice a Louny. Na druhé straně nejvyšší koncentrací obyvatelstva se vyznačují okresy Chomutov, Most a Ústí nad Labem. Nejvyšší koncentrace obyvatelstva, to je nejvyšší podíl obyvatelstva v nejnižším podílu obcí, je podle očekávání tam, kde se nejvíce rozvíjel průmysl, který vytvářel velké výrobní podniky.

Tyto podniky pak tvoří koncentrační jádra pro bydlení svých početných zaměstnanců. Naproti tomu okresy Litoměřice a Louny, s historicky rozvinutým zemědělstvím mají osídlení rozptýlenější a rovnoměrnější. Ve zbývajících okresech kraje, v Teplicích a Děčíně je koncentrace osídlení mezi krajními hodnotami a nejvíce se přibližuje koncentrační křivce osídlení celého Ústeckého kraje.

Křivky koncentrace osídlení okresů Ústeckého kraje

2.3. Územně správní vývoj

Ústecký kraj jako **územně správní celek** byl ustanoven 1. 1. 2000 na základě 1. fáze reformy veřejné správy jako nástupce kraje Severočeského. Održené okresy Severočeského kraje Česká Lípa, Jablonec nad Nisou a Liberec vytvořily spolu s okresem Semily nový kraj, Liberecký. Ústecký kraj je nyní rozdělen do sedmi okresů (Děčín, Chomutov, Litoměřice, Louny, Most, Teplice a Ústí nad Labem), které se dále člení na 354 obcí nejrůznější velikosti, z toho je 46 obcí se statutem města. Od 1. 1. 2003 vstoupila reforma veřejné správy do 2. fáze, která stanovila vyhláškou **správní obvody obcí s rozšířenou působností** a **obcí**

s pověřeným obecním úřadem, včetně jejich sídel. Od tohoto data vzniklo v Ústeckém kraji 16 správních obvodů obcí s rozšířenou působností: Bílina, Děčín, Chomutov, Kadaň, Litoměřice, Litvínov, Louny, Lovosice, Most, Podbořany, Roudnice nad Labem, Rumburk, Teplice, Ústí nad Labem, Varnsdorf a Žatec a 30 správních obvodů obcí s pověřeným obecním úřadem, Bílina, Benešov nad Ploučnicí, Česká Kamenice, Děčín, Chomutov, Jirkov, Kadaň, Klášterec nad Ohří, Vejprty, Litoměřice, Štětí, Ústěk, Litvínov, Louny, Postoloprty, Libochovice, Lovosice, Most, Podbořany, Roudnice nad Labem, Rumburk, Šluknov, Duchcov, Krupka, Teplice, Libouchec, Ústí nad Labem, Velké Březno, Varnsdorf a Žatec.

Jednotlivé **správní obvody obcí s rozšířenou působností** se od sebe značně liší rozlohou, hustotou obyvatelstva, podílem obyvatelstva obvodu žijících v sídle obvodu i podílem městského obyvatelstva. Rozlohou je nejmenší správní obvod Varnsdorf, na obrácené straně pomyslného žebříčku nacházíme obvod Děčín, který je více než šestkrát rozlehlejší. Průměrná rozloha jednoho obvodu je 333 km². Nejnížší hustotu zalidnění najdeme v obvodě Podbořany, kde je na jeden km² třikrát méně obyvatel než v průměru v kraji. Naopak v Mostě žije na jednom km² dvojnásobný počet obyvatel než v průměru v kraji. Značně se liší v jednotlivých obvodech i počet obyvatel připadajících na jednu část obce. V obvodě Podbořany připadá na jednu část pouze 259 obyvatel oproti Mostu, kdy v jedné části obce průměrně žije téměř 2 000 obyvatel. Pouze přibližně desetina obyvatelstva obvodu Most žije mimo město Most, který je sídlem tohoto obvodu. Naproti tomu dvě třetiny obyvatel obvodu Rumburk žijí mimo město Rumburk. V kraji jako celku žije v sídlech obvodů 60 % obyvatelstva.

Tab. 2.3.1 Vybrané údaje o správních obvodech obcí s rozšířenou působností k 31. 12. 2004

	Rozloha (km ²)	Obyva- telstvo	Počet			Hustota obyvatel na 1 km ²	Podíl obyvatel žijících (%)	
			obcí	z toho měst	částí obcí		v sídelním městě	v ostatních městech
Ústecký kraj	5 335	822 133	354	46	1 140	154	60,1	19,3
v tom SO ORP:								
Bílina	124	20 540	8	1	30	166	76,5	x
Děčín	554	79 049	34	4	120	143	65,6	18,7
Chomutov	486	81 280	25	2	78	167	61,7	26,1
Kadaň	449	43 824	19	3	95	98	40,5	43,1
Litoměřice	471	57 930	40	5	136	123	42,1	30,1
Litvínov	236	40 011	11	3	36	170	67,5	21,5
Louny	473	42 936	41	2	97	91	44,3	11,6
Lovosice	262	26 739	32	3	71	102	34,3	20,1
Most	231	76 674	15	1	39	332	88,4	x
Podbořany	338	15 788	11	1	61	47	39,2	x
Roudnice nad Labem	300	30 583	33	2	58	102	42,8	6,5
Rumburk	266	34 144	12	7	52	128	32,6	57,6
Teplice	346	107 087	26	7	84	310	47,8	37,6
Ústí nad Labem	404	117 729	23	3	102	291	79,7	4,5
Varnsdorf	89	20 585	6	1	20	232	77,1	x
Žatec	307	27 234	18	1	61	89	71,7	x